

УДК 340.15:[343.1+347.91/.95](477-2)«13/15»

КОПНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯKOPA'S JURISDICTION IN UKRAINE AND PECULIARITIES
OF ITS APPLICATION

Лісна І.С.,

*доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Удосконалення процесуальних галузей законодавства має на меті створення оптимальних умов для максимального захисту прав, свобод, законних інтересів особи. Сучасна Українська держава намагається досягти цієї мети шляхом здійснення судово-правової реформи. Ефективність таких заходів зростатиме за умов належного застосування національного правового досвіду. У зазначеному контексті набуває актуальності дослідження функціонування судової системи на етнічній території України в минулі епохи, зокрема, суть і особливості здійснення копного судочинства на українських землях у XIV – XVI ст.

Ключові слова: копний суд, «присяжна копа», «гаряча копа», копне коло.

Демократизація суспільства Української держави, наближення до європейських стандартів зумовлюють реформування судово-правової системи. Для його здійснення важливо об'єктивно та всебічно дослідити особливості впливу окремих чинників на ефективність діяльності суду. За таких умов доцільно звернутися до власного історичного правового досвіду. Значний інтерес становить правовий інститут копного суду, який протягом тривалого часу регулював суспільні відносини на українських землях відповідно до українського звичаєвого права.

У результаті еволюційного розвитку державно-правових інститутів наприкінці XIV ст. склалася така система судів: великокнязівський суд, територіальні суди, одноособові суди – домініальні, земські суди, городські (замкові) суди, у громадах (общинах)

нах) діяли найдавніші за часом громадські, або копні суди [1, с. 54]

«Копа» – це гурт. Якщо на території громади здійснювався злочин, члени громади повинні були зробити все, щоб знайти злочинця («гнати слід»). Група сусідів мала назву «гаряча копа». До її обов'язків відносилось проведення перших слідчих дій: обшуків, опитувань потерпілих і свідків. Після того як «гаряча копа» закінчувала попереднє слідство, збиралась «велика копа» всіх мужів копного округу, в який входила волость або декілька волостей. На «великій копі» проводилось судове слідство і виносилось рішення. Якщо «велика копа» виносила злочинцю смертний вирок, то для приведення його у виконання збиралась «завита копа» – дватри члени громади, на яких покладалася функція ката.

Копне судочинство поєднувало в одному органі слідчі, судові та виконавчі дії, і це було характерним для нього. Рішення копних судів, зазвичай, оскарженню не підлягали і виконувались негайно. Це поширювалось і на вирок зі смертною карою.

Спочатку до юрисдикції копного суду належало все населення копного округу. З часом шляхта звільнила себе від його підсудності, і він перетворився на суд виключно над селянами.

У середині XVI ст. проводиться реформа судової системи. На Бельському сеймі 1564 р. під тиском шляхти магнати зріклися своїх привілеїв у справі судочинства, внаслідок чого Великий князь заснував земські та гродські (замкові) суди. Цю систему доповнили так звані підкоморські суди, введені II Статутом у 1566 р. Копні суди сформувалися в Україні як державно-правовий інститут у XIV ст. Причиною створення цих органів була віддаленість сіл від адміністративних центрів.

Предметна підсудність копного суду давала йому змогу розглядати як цивільні, так і кримінальні справи. Серед цивільних справ найчастіше розглядалися в межах копного судочинства: земельні спори щодо власності та володіння земельними ділянками, скарги власників про заподіяння шкоди їхнім польовим і лісовим угіддям, справи про майнові права, про невиконання сторонами умов різноманітних зобов'язань, шлюбно-сімейні справи. З-поміж кримінальних справ вирішувалися такі: про вбивства, про крадіжку худоби, розбій, пограбування, підпал, про побої тощо.

Рішення копних судів називалися «декретами» або «сказаннями». Вони ухвалювалися після дослідження всіх наявних доказів і судового розгляду.

Рішення копного суду ухвалювалися лише копними суддями, хоча інші учасники копи також могли висловити свою думку. Копні судді разом повинні були дійти спільного одностайного рішення. Ухваленню рішення передувала нарада копних суддів.

Копні декрети (рішення) здебільшого укладалися в усній формі шляхом їх виголошення в присутності учасників копного процесу. Цей недолік рішень копних судів був головною причиною труднощів історико-правового дослідження копного суду та судочинства на українських землях. Коли в громаді була достатньо грамотна особа, копний декрет укладався в письмовій формі. Під цими декретами копні судді підписувалися і за можливості ставили печатки. Оскільки, зазвичай, копні судді були неписьменими селянами, вони часто просили, щоб замість них підписалися інші особи, як-от возний і шляхтичі.

Копний суд у своїх рішеннях, зазвичай, посилався на звичаєве право. Проте в деяких рішеннях копного суду містяться посилання на Литовський статут. Оскільки в українському копному судочинстві не існувало чіткого розмежування між цивільним і кримінальним процесом, обвинувальні вироки та рішення про задоволення позову мали тотожний характер, як і виправдувальні вироки та рішення про відхилення позову. У цивільних справах копні суди, зазвичай, вирішували питання про компенсацію заподіяної шкоди, що відображалось в їхніх вироках. Натомість у кримінальних справах рішення копних судів були досить різними. Якщо рішення копного суду було обвинувальним, у ньому визначався вид покарання, що застосовувався до засудженого. До цих покарань належали: штраф, тілесні покарання, смертна кара.

Проте копний суд часто вдавався до умовного засудження. Це підтверджує його гуманність (як для тогочасних умов) і застосування передових юридичних технологій, що є актуальними в наш час [2, с. 69].

Суворість покарання, присудженого копним судом, залежала від ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину. За злочини невеликої тяжкості копний суд присуджував м'які покарання, як-от штраф і компенсацію потерпілому заподіяної шкоди. Проте за великі розкрадання, підпали, вбивства, множинність злочинів тощо покарання були надто суровими і навіть жорстокими, незважаючи на те, до якого суспільного стану належав потерпілий.

Після вирішення справи в копному суді позивач повинен був сплатити відсоток від суми позову, тобто винагороду за працю копних суддів, яка називалася «пересуд» і «пам'ятне». Проте ці витрати були незначними порівняно з витратами, які виплачував позивач у державних судах. Копний суд був не лише швидким і справедливим, він був ще й економічно вигідним, тому навіть поміщики зверталися до нього, незважаючи на існування гродських і земських судів [3, с. 65–68].

Можливість перегляду рішення копного суду в другій інстанції залежала від історичного періоду, регіону, а також від конкретних обставин ухвалення відповідного рішення.

У період Речі Посполитої повноваження щодо перегляду рішень копних судів переходили від гродських до каптурових судів. У період Гетьманщини рішення копних судів можна було оскаржити в сотенних судах.

Від XVII ст. авторитет копних судів знижувався поряд із зростанням

феодалної нерівності та зміцненням адміністративного апарату. Протягом XVII ст. відбувався їх стрімкий занепад і визнання нелегальними організаціями. Тому з тих часів засідання копних судів відбувалися таємно від державних органів, що унеможливило оскарження їхніх рішень у державних судах. Копні декрети вважалися злочинними актами, а з XIX ст. копні суди почали називати «самосудами». Державні суди переглядали рішення копних судів тільки з метою вивчення обставин кримінальних справ, які порушувалися щодо їхніх організаторів і учасників.

Копний суд був водночас і слідчим, і судовим, і виконавчим органом, тому, зазвичай, сам виконував свої рішення. Серед тілесних покарань на завитій копі здебільшого застосовували побиття батогами. Визнання копним судом підсудного винним у вчиненні тяжкого злочину, зазвичай, мало наслідком засудження на смерть. Перед виконанням смертної кари кожен із учасників завитої копи міг вимагати, щоб засуджений злочинець був підданий тортурам для з'ясування відомостей про те, чи не вчиняв він ще й інших злочинів. Такий передсмертний допит із тортурами був обов'язковим, якщо в копному окрузі було багато нерозкритих злочинів. Піднімаючись по драбині, яку представляли до шибениці, засуджений мав право зробити «оговор», тобто усну заяву про відомі йому злочини й осіб, що їх вчинили. Далі кат привселюдно здійснював смертну кару.

На українських землях із прадавніх часів і до пізнього Середньовіччя діяв правовий звичай, на підставі якого дівчина могла врятувати засудженого на смерть злочинця, обираючи його собі за чоловіка. Для цього треба було дотриматися певних умов: дівчина

мала бути «учтивою», тобто мати добру репутацію; засуджений повинен був дати на це свою згоду, проте мав право і відмовитись, прийнявши смертну кару; дівчина накидувала засудженому на голову свою хустку чи рушника, що мало символічне значення [2, с. 70].

Здійснення копними судами попереднього розслідування починалося зі скарги (позову) потерпілого (позивача) [3, с. 68].

Гоніння сліду було основним засобом розшуку особи, яку підозрювали у вчиненні злочину. У Гетьманщині цю дію називали «шлякування». Копний суд гнав слід, тобто проводив розшук від села до села. Село, яке вивело слід за межі своєї території, вважалось «очищеним» від будь-яких підозр, зокрема і в переховуванні злочинця, тому не несло юридичної відповідальності. Колективна відповідальність членів територіальної громади також не наставала тоді, коли село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця чи вказувало на нього. Коли слід не вдавалось вивести за межі села, але громада не ставала на захист розшукуваного, слід гнався від «землі» до «землі» або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухомої власності, також вважався «очищеним», тому й не притягувався до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти та видати злочинця, якщо знищували сліди тощо, наставала відповідальність села або окремих осіб, які володіли нерухомим майном.

Важливе значення в копному судочинстві мало «поволання» – оголошення про злочин. Шляхом поволання всі жителі копного округу закликались до збирання доказів у справі.

Зазвичай, ця процесуальна дія застосовувалась у справах про вбивство. Після оголошення про злочин або водночас із ним родичі вбитого розпитували всіх, кому було відомо про злочин. Коли це опитування не давало бажаних результатів, копний суд вдавався до «прослуху». За допомогою прослуху потерпілий сподівався отримати хоча б якісь дані, завдяки яким вдалося б знайти вбивцю [3, с. 74].

Під час розслідування злочину копні суди застосовували складну систему слідчих дій, які не втратили своєї актуальності і нині: обшук, огляд, допит тощо. Копний суд також застосовував ідентифікацію, у процесі якої тотожність встановлювалась шляхом візуального порівняння чи простого прикладання. Наприклад, зіставлення підошви взуття підозрюваного чи іншого предмета зі слідом, який було виявлено на місці злочину. Доволі поширеною практикою була участь возного (державного судового чиновника) у здійсненні копними судами слідчих дій, який у своїх звітах фіксував їх результати. У тогочасному законодавстві формується також зародки інституту участі в слідчих діях фахівців – пропонується, щоб в огляді ран і побоїв брав участь цирульник у статусі спеціаліста.

Позивач мав право тричі скликати копу для проведення колективного допиту місцевих жителів, якщо цього вимагало встановлення істини. Між кожним засіданням встановлювалась перерва в три дні. Поміщик повинен був стежити, щоб його селяни не втекли із села. Протягом цих трьох днів позивач шукав докази, а копні судді проводили допити селян. Якщо на цих трьох колективних допитах учасники копних зборів заявляли, що вони нічого по цій справі не знають, а в позивача не було необхідних доказів,

скликалась «присяжна копа». Позивач вибирав кілька чоловік із кожного села та зобов'язував присягнути, що вони злочин не вчиняли та не знають злочинця. «Присяжна копа» відбувалась наступного дня після третього колективного допиту. Люди, які відмовлялись від присяги, визнавались винними в злочині. Коли ж усі приймали присягу за встановленими правовим звичаєм правилами, тоді провадження в цій кримінальній справі припинялось [4, с. 34–36].

Під час розгляду справи в копному суді поширеною практикою були мирні процедури між сторонами. Українське звичаєве (копне) право допускало можливість укладення мирової угоди на будь-якій стадії копного процесу. Потерпілий мав право помиритись із засудженим навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Зазвичай, взамін за прощення винний сплачував потерпілому певну грошову суму. Якщо на стадії великої копи виникали певні труднощі в процесі встановлення істини, копний суд міг перенести розгляд справи на інший час. Водночас із перенесенням розгляду підсудного поміщали у в'язницю чи віддавали на поруки.

У копному судочинстві функціонувала доволі складна система доказів: речові докази, зокрема й вкрадена річ («лице»), сліди побоїв, рани, труп вбитої людини, сліди на дорозі тощо; особисте зізнання; свідчення свідків («видоки», «послухи», «люди»); присяга сторін процесу та свідків; ордалії («муки»), які передбачали випробування водою, залізом або батогами.

Речові докази в копному судочинстві позначались терміном «знаки». Нерухомі речові докази (наприклад, сліди на дорозі) оглядалися копними

суддями, свідками й інколи возним. На стадії «великої копи» ці суб'єкти підтверджували відповідний факт під присягою. Рухомі речові докази мали загальну назву «лице» та повинні були доставлятися потерпілим безпосередньо на засідання копного суду. «Лице» було не тільки важливим доказом, а й посилювало кримінальну відповідальність засудженого злочинця. Злодія, якого ловили з «лицем», тобто із краденим майном, зазвичай копний суд засуджував до смертної кари.

Покази свідків у копному судочинстві мали велике значення. Попри обмеження в «Руській правді» кола осіб, які могли бути свідками, копні суди визнавали правомірними свідчення всіх людей незалежно від їхнього суспільного стану та статі. До свідків було тільки дві вимоги: осілість і добра репутація.

Основну частину свідчень копні суди отримували під час попереднього слідства, а решту – на «великій копі» (судовому розгляді). Після оголошення позивачем скарги на засіданні копного суду він звертався до всіх присутніх на копі із запитанням про те, чи комусь із них відомі дані по справі. Тоді кожен присутній звітував щодо порушеного питання. Право викликати свідків належало потерпілому, підсудному та копному суду. Крім того, вони самі могли погодитись на це та надати свідчення. Щоправда, здебільшого свідків викликали сторони справи [1, с. 56–57].

Процесуальний порядок надання показань сторін копного процесу був схожим до показань свідків. Однак інколи показання підсудного могли отримуватись із застосуванням до нього тортур, які в копному судочинстві мали назву «муки». Ці процесуальні дії були, насамперед, випробу-

ваннями (ордалями) залізом і водою, зафіксованими в «Руській правді». Крім того, досить поширеним було биття батогами підсудного під час допиту. Випробування залізом застосовувалось, зазвичай, у справах про вбивство, а в інших справах домінувало випробування водою.

Серед доказів у копному судочинстві особливо важливим було особисте зізнання підсудного, яке, зазвичай, отримувалось із застосуванням тортур. Завершальною стадією копного судочинства була «завита копа». Під час «завитої копи» до засудженого в кримінальній справі могли застосовуватися тілесні покарання або смертна кара. Для цього кільком членам громади копний суд делегував функції ката, крім того, члени громади інколи збирали кошти та наймали професійного ката. Серед тілесних покарань застосовували побиття бато-

гами. Основними видами смертної кари були: повішання на шибениці, спалення на вогнищі, четвертування.

Отже, копне судочинство, що виникло і розвивалося на основі українського звичаєвого права, значно вплинуло на формування юридичних традицій українського народу. У рішеннях копних судів втілювалася мудрість українського селянства, його уявлення про «правду і кривду», справедливість і несправедливість, добро і зло, звичай, закон і злочин. Під час ухвалення рішення копні судді, які були простими та, зазвичай, неграмотними селянами, досить часто проявляли більше знань, юридичної логіки, життєвої мудрості, об'єктивності та милосердя, ніж судді державних судів минулого та сьогодення. Це становить безцінний повчальний досвід для сучасного та прийдешніх поколінь українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Падох Я. Суди й судовий процес старої України : нарис історії / Я. Падох. – Нью-Йорк, 1990. – 128 с.
2. Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV – XVIII ст.) / Б. Тищик, М. Бедрій // Право України. – 2010. – № 1. – С. 68–75.
3. Суд і судочинство на українських землях у XIV – XVI ст. : [монографія] / за заг. ред. П. Музиченка. – Одеса : Астро-Принт, 2000. – 176 с.
4. Лащенко Р. Копні суди в Україні, їх походження компетенція і устрій / Р. Лащенко // Зб. правничої секції наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Вип. 1–2. – Львів, 1926–1927. – 76 с.

Целью совершенствования процессуальных отраслей законодательства является создание оптимальных условий для максимальной защиты прав, свобод, законных интересов человека. Современное Украинское государство пытается достичь этой цели путем осуществления судебной реформы. Эффективность этих мероприятий будет расти при условии надлежащего применения национального правового опыта. В этом контексте становится актуальным исследование функционирования судебной системы на этнической территории Украины в прошлые эпохи, в частности, суть и особенности осуществления копного судопроизводства на украинских землях в XIV – XVI вв.

Ключевые слова: копной суд, «присяжная копа», «горячая копа», копной круг.

Procedural law's improvement creates sufficient conditions for the highest level of protection of rights, freedoms and legitimate interests of an individual, which is an important aspect of a constitutional state. Modern Ukrainian state is trying reach this criteria by implementation of judicial reform. Efficiency of such process will begetting higher with a consideration of national legal experience. Persegreat significance is dedicated to investigations of judiciary's functioning on Ukrainian land sin last centuries, in particular, the research on the essence and peculiarities of the application of Kopa's jurisdiction on the territory of Ukraine during XIV – XVI centuries.

Key words: Kopa's court, Kopa's jurisdiction, "Hot kopa", "Big kopa", Kopa circle.